

***ויאמר** אלהים חרשא הארץ וגו' עין פרי עושה פרי למינו וגו', ופרש"י עץ פרי שיהי טעם העץ כטעם הפרי והיא לא עשתה כן וגו' לפיכך כשנתקלל האדם על חטאו נפקדה גם היא ונתקללה וזריך ביאור למה לא נענשה מעיקרא? ויש לומר דנהי שהיתה ראוי לעונש מיהו הארץ ניתנה לבני אדם ואם היא תקולל יהי העונש לאדם והוא לא יהי אז ראוי לעונש ולכך נפקד העון עד שהי' הוא בר עונשין :

ועוד יש לפר' דחטא האדם בא ע"י חטא הארץ דאדם שאכל מעץ הדעת הי' לו חירון שראה שאשמו אכלה ולא ממה ועכר"ח ז"ל דעיקר חטאו הי' שהוסיף על דברי השם ואמר ולא חגעו בו שע"ז הי' לנחש מקום לפחות כפירש"י לקמן כשם שאין מיתה בנגיעה וכו' אמנם גם זה לא הי' חטא דהרי אמרו חז"ל שזריכין לעשות סייג וגדר והשיגה דעתו לדעת חז"ל וז"ל דלפי הנראה אמר לה שלא חגע אפי' בעץ, דאל"כ לא הי' לנחש מקום לפחות ע"י דחיפה בעץ ולאסור הנגיעה בעץ דזה משמרת למשמרת דדי באיסור נגיעת הפרי ועשה שלא כדין דאין עושין סייג לסייג, איברא דיש לומר דזה שייך אם אין טעם העץ ופריו שיהא אכל אם טעם העץ שיהא לפרי א"כ ממילא הכל חד (וכולא חדא גזירה היא) ומה לי נגיעת פרי לנגיעת עץ ואז הי' ראוי לעשות גדר לאסור נגיעת העץ ולא חטא אדם כלל כמ"ש, א"כ ע"י שנגלה חטא הארץ שלא הוציאה טעם עץ ופריו שיהא חטא אדם

שהוסיף שלא כדין וצא המכשול על ידי הארץ לפיכך כשחטא אדם נתקללה גם הארץ על עוונה וא"ש דברי המדרש הנ"ל :

אמר ז"ל כי עץ הדעת הי' ראוי לאדה"ר, היינו אלו המתין עד שבת ואז הי' אוכל גם מעץ החיים וחי לעולם וז"ל רמז כי אמרו הי' תאנה חטה אחרוג יין וזרור דהכל אמתי שהי' אותו הפרי כלול מארבעתן טעם תאנה חטה ופרי עץ הדר ויין ור"ת ת'אנה ח'טה יין ה'דר ר"ת ת'ח'יה' וגמטרי' עם הכולל גמטרי' ש'צ'ת'ו'ן לומר בשבת הי' חי מהפרי ההיא :

ובמעץ הדעת טוב ורע. לפי דעת רז"ל הי' מותר לו עץ הדעת ביום שבת אלא שהאכילתו בוסר פי' קודם זמנו וכן הסבירא נוטה לא לתהוה בראו פי' לא לחנם נטע הקב"ה אילנות האלו בתוך הגן אם הפירות אסורים לעולם אע"כ הי' מותר בזמן מן הזמני' וקבלו חז"ל שאלו הממין עד שבת הי' מותר בו, וז"ל להסביר בעזה"י עפ"י מ"ש רמז"ן עץ הדעת טו"ר ר"ל שע"י אכילתו נולד לאדם הבחירה והחפץ וקודם לכן הי' עובד ה' בטבע מזגו ולא הי' חפץ כלל על זה, והנה מובן כי זה כל האדם להיות בעל בחירה ויבחר בטוב ובחרת בחיים, אבל אם אין לו חפץ אין מקום לשכר ועונש אך אם שורש אדם מנעוריו בנוי על יסודות רעועים עפר מן האדמה נוטה לבהמיות אם יהי' לו בחירה קרוב להפסד שיבחר הרע לו וימאס בטוב לו הוי אומרי' לרע טוב ולטוב רע וקרוב להפסד מן השכר ע"כ רצה הקב"ה שלא יאכל מן העץ בעש"ק עד כניסת שבת אז הי' זוכה לנשמה יתירה הקדושה ביתר שאת ואז אם יאכל ויכניס בו כח חפץ והבחירה

יהי' יסודו בנוי על יסוד קודש ושוב לא יסור ממנו בחירה הטובה אפי' אחר שבת כי הכל הולך ונמשך אחר היסוד שהבנין בנוי עליו אך הנחש השיא לאכול קודם שבת בעוד שעפרורי' גשמיות גבר עליו ע"כ מחלת יסוד בנין בחירתו לא טוב הי' והרי הוא קרוב להפסד מן השכר :

א (א) בראשית ברא אלהים: "אלהים"
 משמעו¹ דיין². אמנם כמו חוקות התורה
 נקראים 'דין', כמו כן נקראים 'דין' גם
 חוקות הטבע שהטביע הקב"ה את עולמו,
 כמבואר בשבת (קנה"ב) "יודע צדיק דין
 דלים" (משלי כט,ז) — יודע הקב"ה
 בכלב שמזונותיו מועטין³ וכו', ואין הדבר
 בתורת עונש אלא הטבע כך הוא והוא
 נקרא 'דין'.

א (א) והנה טוב מאד: לבד אשר כל פרט
 טוב בפני עצמו לפי רצון הקב"ה, עוד
 המה בצרוף כל הנבראים יחד "טוב מאד",
 שכל אחד משלים החסרון של השני. ובזה
 הלשון "טוב מאד" נכלל מה שיש מזיקים
 בעולם, אע"ג שבפני עצמם אינם טובים
 מכל מקום הכרחים המה לטובת כל
 הברואים. (ועיין ביאורי הגר"א זצ"ל¹⁴⁸,
 ועיין מה שכתבתי בספר במדבר יד, על
 הפסוק "טובה הארץ מאד מאד").

נמצא סיפור כל הפרשה, שאדם הראשון
 הוליד ג' בנים משונים בהליכות חייהם, קין
 היה אדם פשוט ואינו מבקש מותרות, הבל
 היה אדם המעלה ואפרתי לפי ערך דעת
 אנושי, ושניהם לא הגיעו לתכלית הבריאה.
 שת היה אדם המעלה האמיתי תכלית
 הבריאה. והקדים המקום יתברך לידת קין
 והבל לשת¹⁵⁹, ללמד שדרך ארץ קדמה
 לתורה, דאי אפשר להיות מופרש לעבודת
 ה' אם לא שיש הכנות מכבר לצרכי הגוף.
 ועיין להלן פרק ט' שכמו כן היו ג' בני
 נח מחולקים במהותם.

העמק דבר במדבר יד:

הן באמת טובה הארץ מאד מאד. במה שהשגחה תמידית
 שמה כאשר יבואר במקרא הסמוך. היא טובה מאד. שאין
 הטוב שבה מחטיא הרבה כי ההשגחה שולטת ביותר
 להעניש. וממילא הרגשת הטוב הרבה. באשר הרע מצוי שם
 לפי ההשגחה על כל איש לפי מעשיו. כאשר ראו המרגלים
 הרע שאירע לכנענים אז לצורך השעה היא טובת הארץ
 מאד מאד. ומש"ה אמת גם המה אשר עברנו בה לתור אותה
 שחקרו סיבת הדבר שראו מתים הרבה. שהוא מרוב השגחה
 שבה:

ועל זה אמר כאן יתעלה הן האדם היה
 כאחד ממנו לדעת טוב ורע. רוצה
 לומר, לא היה אדם חסר בתחילת בריאתו,
 ולא בלתי יודע הטוב והרע. כי הוא קודם

חטאו היה כאחד ממנו הרוחניים בידיעת
 הטוב והרע, לפי שהיה יודע אותם בידיעה
 שכלית כמונו, לא חומרית וחושית נמשל
 כבהמות נדמו. ולזה כיוון רש"י במה
 שכתב, הרי הוא יחידי בתחתונים כמו
 שאני יחיד בעליונים, ומה הוא יחידותו
 לדעת טוב ורע. וגם הרמב"ן (לעיל ב ט)
 הודה בידיעת הטוב והרע היא מידה
 אלהית וכו'. כי רוח ה' נוצצה במם לכפול
 באמת הזה.

ולכן דעתי בענין הנחש ותוכן הסיפור הזה
 אגיד לך פה, שהוא יסוד הפרשה
 הזאת ואמתתה. והוא, שהנחש לא דיבר כלל
 אל האשה ולא האשה אליו, כי לא איש
 דברים הוא. ולזה לא אמר הכתוב בעניינו
 'ויפתח ה' את פי הנחש' כמו שאמר באתון
 בלעם (במדבר כב כח). ששם בעבור שהיה
 דיבור האתון כפשוטו ועל דרך פלא, נאמר
 'ויפתח ה' את פי האתון', אבל בנחש לא
 אמר שפתח את פיו, לפי שלא דיבר כלל,
 לא בדרך טבע ולא בדרך נס. אבל היה
 הענין, שהיא ראתה את הנחש שהיה עולה
 בעץ הדעת ואוכל מפירותיו פעם אחר פעם,
 ולא היה מת ולא ניזוק בדבר מה. והאשה
 חשבה בזה, ותקרא בעצמה כאילו היתה
 מדברת עם הנחש, וכי הוא בעלותו בעץ
 ובאכלו מפריה היה אומר אליה 'לא מות
 תמותון', אף היא במחשבתה תשיב אמריה
 על זה. והוא על דרך (איוב לה יא) 'מלפנו
 מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמו'. כי
 היא עשתה התחכמותה וחקירתה ממעשה
 הנחש. והם הם הדברים שייחס הכתוב אליו.

טו עוֹד יִרְמֹז כִּי לְהִיּוֹת שְׁיֵשׁ ב' עוֹלָמוֹת עוֹלָם
הַזֶּה וְעוֹלָם הַבָּא וְהָאָדָם עַל יְדֵי
הַתְּעַסְקוֹ בְּתוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים יִשָּׁג הַטּוֹב
וְהַחַיִּים, כָּאֵן הוֹדִיעֵנו הַכְּתוּב כִּי לֹא יִשְׁלַם
לְצַדִּיקִים שְׂכָר הַתּוֹרָה וְהַמַּצּוֹת בְּעוֹלָם הַזֶּה עַד
אֲשֶׁר יָכִין לָהֶם אוֹצָר הַטּוֹב שֶׁהִיא הָעֵקֶר
לְחֵלֶק הַנְּשֻׁמָּה וְאַחַר כֵּן אִם יוֹתִיר מְטִיבִין לוֹ
גַּם בְּעוֹלָם הַזֶּה, כִּי יִבְחַר ה' תְּחִלָּה לְהַכִּין
לְאָדָם גְּמוּל עוֹלָם הָעֲלִיּוֹן שֶׁהוּא הַנְּצָחִי, וְהוּא
שְׂרָמֹז בְּאוֹמְרוֹ בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים אֶת
הַשָּׁמַיִם שֶׁהֵם עוֹלָם הַנְּשֻׁמוֹת וְאַחַר כֵּן וְאֵת
הָאָרֶץ שֶׁהוּא עוֹלָם הַשְּׁפָל אִם הָעֵדִיף בְּטוֹבוֹ,
הָא לְמַדְתָּ שְׁאִין מְטִיבִין לְצַדִּיקִים בְּעוֹלָם הַזֶּה
עַד אַחַר שְׁיִזְכּוּ בְּנַחֲלָתָם לְאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים:

בְּמֵאֵמֶר אֶחָד שְׁאָמְרוּ ז"ל (שְׁבַת ק"ט:) כָּל
הַמְּקַדֵּשׁ וְכוּ' וְאוֹמֵר וַיְכַלּוּ וְגו' כְּאִלוֹ נַעֲשֶׂה
שְׁתַּף לְהַקְדֹּשׁ כְּרוּךְ הוּא בְּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית
ע"כ. וְדַבְרֵיהֶם רְחוּקִים וְדַחוּקִים לְפִי הַנִּרְאָה
מִי שֶׁמַּע כְּזֹאת שְׁיָבֵא אָדָם וַיִּשְׁתַּתֵּף בְּדָבָר
שֶׁכָּבֵר נִגְמְרָה מְלֹאכְתּוֹ אֵין אַחַר מַעֲשֵׂה כְּלוּם
וּבִמְהָ יַעֲשֶׂה שְׁתַּף. עוֹד מָה הִיא הַפְּעֻלָּה
הַגְּדוּלָּה הַזֹּאת שֶׁבְּאִמְצָעוֹתָהּ יִשָּׁג הַשְּׂגָה זוֹ:
וְעוֹד לוֹ יִהְיֶה שְׁיִהְיֶה מַעֲשֵׂה זֶה גְּדוּל עַד
מְאֹד מִנֵּן לָהֶם לֹמֵר דָּבָר זֶה שֶׁהוּא
נַעֲשֶׂה שְׁתַּף וְאִם לְצַד הַגְּדֻלַּת הַשְּׂכָר הִיָּה
לָהֶם לְהַגְדִּיל שְׂכָרוֹ לְחֵלֶק לוֹ כְּרַבִּים (שְׁבַת נ"ג)
וְאֵרֶךְ יָמִים וּגְבוּרָה וְעֶשֶׂר וְכוּ' וּמִנֵּן מִצָּאוּ
לְהָאֵרֶיך לְשׁוֹן לְצַד עֲלָאָה לְהַשְׁתַּתֵּף עִמוֹ
בְּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית. וְלָמָּה שֶׁפְּרָשְׁתִּי אֶמֶת יִהְיֶה
חֻכְם וְדָבָר ה' בְּפִיהֶם אֶמֶת בְּטַעַם צוּדֵק כִּי
לְהִיּוֹת שֶׁהַשְּׂבֵת הוּא הַמְּקַיֵּם הָעוֹלָם כָּל שֵׁשֶׁת
יָמִים וְאַחַר עֲבוּר שֵׁשֶׁת יָמִים יָבֵא שְׂבֵת
אַחֲרָת וַיַּחֲיֶהוּ וַיְקַיְמֶהוּ עוֹד שֵׁשֶׁת יָמִים
אַחֲרֵיהֶם, וְלֵךְ לְדַעַת כִּי מְצִיאוֹת הַשְּׂבֵת בְּעוֹלָם
הוּא קִיּוּמוֹ שֶׁמְקַיְמִים אוֹתוֹ כִּי אִם אֵין
מְקַיְמִים שְׂבֵת אֵין שְׂבֵת, וְתִמְצָא שְׁאָמְרוּ ז"ל
(שְׁבַת קנ"א:) חֲלַל עָלָיו שְׂבֵת אֶחָד כְּדִי שְׁיִשְׁמֹר
שְׂבֻחוֹת הַרְּבֵה וְאִם אֵין שׁוֹמֵר שְׂבֵת מָה זֹאת
עוֹשֶׂה. וְלִזֶּה כָּל הַמְּקַדֵּשׁ אֶת הַשְּׂבֵת וְכוּ'
פְּרוּשׁ מְקַיֵּם וְשׁוֹמֵר קִדְשׁוֹ, בְּאִמְצָעוֹת זֶה
יִשְׁנֹו לְשְׂבֵת וּמֵאִמְצָעוֹתוֹ מִתְקַיֵּם הָעוֹלָם.
הַרְּאֵת לְדַעַת כִּי הוּא הַמְּקַיֵּם הָעוֹלָם וְאֵין לֵךְ
שְׁתַּף גְּדוּל מִזֶּה בְּדִין וְכִהְלֵכָה. וְלֵךְ לְדַעַת כִּי
מִיּוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם לֹא חָסַר הָעוֹלָם דָּבָר
הַמְּעַמִּיד צַדִּיק יְסוּד עוֹלָם שֶׁהוּא שׁוֹמֵר שְׂבֵת
כִּי אָדָם שׁוֹמֵר שְׂבֵת הִיָּה עָלָיו הַשְּׁלוּם (כ"ד כ"ב)
וְאַחֲרָיו קָם שֵׁת בְּנוֹ כִּי הוּא הִיָּה צַדִּיק גָּמוֹר

כִּי בּו שֶׁבֶת וְגו'. צָרִיף לְדַעַת כְּוֹנֵת הַכְּתוּב
בְּמֵאמֶר זֶה: וְנִרְאָה לְפָרֵשׁ לְפִי מַה
שֶׁכְּתִבְנוּ לְמַעַלָּה כִּי הָעוֹלָם הָיָה חֹסֵר הַקִּיּוּם
עַד שֶׁבָּאתָ שֶׁבֶת וְעָמַד הָעוֹלָם. וַיֵּשׁ לְהַעִיר
בְּזֶה שְׂאוֹתֶם יָמִים קִדְּם שֶׁבָּאָה שֶׁבֶת בְּמַה
הָיָה הָעוֹלָם עוֹמֵד. וְכִשֶּׁם שֶׁהִסְפִּיק לַחֲיּוֹת
בְּאוֹתָן יָמִים בְּלֹא נֶפֶשׁ הַשֶּׁבֶת הָיָה מִתְמַיֵּד
וְהוֹלֵךְ:

אֲבָן מְצִינּוּ כִּי הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא גְּלָה הַדָּבָר
בְּמַה שֶׁאָמַר (שְׁמוֹת ט) בְּעֵשְׂרֵת הַדְּבָרוֹת כִּי
שֶׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְגו' הֲרִי גְּלָה
כִּי בִשְׁעַת הַבְּרִיאָה לֹא בָרָא ה' כָּח בְּעוֹלָם
זוֹלַת לְעָמַד שֶׁשֶׁת יָמִים לְטַעַם הַנּוֹדֵעַ לוֹ גַּם
יְדוּעַ לְיִוְדַעֵי אֲמֵת. וְנִתְחַכֵּם ה' וּבָרָא יוֹם אֶחָד
הוּא יוֹדֵעַ לֵה' וּבוֹ בְּיוֹם חוֹזֵר ה' וּמִשְׁפִּיעַ
נֶפֶשׁ לְעוֹלָם שְׁעוֹר הַמְּקִיָּם עוֹד שֶׁשֶׁת יָמִים
וְכֵן עַל זֶה הַדָּרֵךְ וְזוֹלַת זֶה הַיּוֹם הָיָה הָעוֹלָם
חָרֵב בְּגִמְרַ שֶׁשֶׁת יָמִים וְחוֹזֵר לְתַהוֹ וְכַהוּ
וְצָרִיף ה' לְהַכִּינּוּ פַעַם ב' וּבְאִמְצָעוֹת שֶׁבֶת
הָעוֹלָם עוֹמֵד, וְהוּא אוֹמְרוֹ כִּי בּו פְּרוּשׁ
בְּאִמְצָעוֹת יוֹם זֶה שֶׁבֶת מְכַל מְלֹאכְתּוֹ, וּפְרֵשׁ
מַה הוּא הַמְּלֹאכָה הַיָּא הַבְּרִיאָה עֲצָמָה כִּי לֹא
מִהִתְקוֹן שֶׁהוּא הַמַּעֲשֶׂה לְבַד שֶׁבֶת אֶלָּא גַּם
מִהַבְּרִיאָה, וּכְבָר פִּתְבַּתִּי לְמַעַלָּה שֶׁהַבְּרִיאָה
הַיָּא יֵשׁ מֵאִין וְהוּא מַה שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם רֵאשׁוֹן
בְּדָבוֹר אֶחָד וְהַמַּעֲשֶׂה הוּא הַתְּקוֹן אֲשֶׁר תִּקֵּן
דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ וּבְאִמְצָעוֹת יוֹם שֶׁבֶת מִשְׁפִּיעַ
בְּכָלִּלוֹת הָעוֹלָמוֹת רוּחַ הַמְּקִיָּמַת עוֹד שֶׁשֶׁת
יָמִים. וְלְפִי פְּרוּשְׁנוּ זֶה מְצָאנוּ נִחַת רוּחַ

וְאַחֲרָיו כְּמַה צְדִיקִים וְכִשְׁזֶה נוֹפֵל כְּבָר בָּא
הַשֶּׁמֶשׁ שׁוֹמֵר שֶׁבֶת מִתּוֹשְׁלָח וְכו' נַח שֵׁם
אַבְרָהָם וְכו' וּמִשֵּׁם לֹא פִסְקָה שְׁמִירַת שֶׁבֶת
מִיִּשְׂרָאֵל וְאַפְלוּ בְּמִצְרַיִם הָיוּ שׁוֹמְרֵי שֶׁבֶתוֹת
כְּמֵאמָרָם ז"ל (שְׁמוֹר פ"א) וְנִכּוֹן. וְהִגַּם שֶׁכְּתִבְנוּ
לְמַעַלָּה בְּפִרוּשׁ פְּסוּק וַיִּכְלוּ כִּי הַעֲמַדַת
הָעוֹלָם הוּא בְּחֶשֶׁק הַקְּבֵלַת אוֹר הַמְּקִיָּף
וְהַיִּשָּׁר בְּנַעֲלָמוֹת אֵין זֶה מְכַחֵשׁ לְדַבְּרָנוּ כְּאֵן
כִּי זוֹלַת הַשֶּׁבֶת אֵין הַשְּׂגָה בְּעוֹלָם לְהַפִּיר
לְכַסְף וְלְכָלוֹת אֶל הַבוֹרָא וְהַבֵּן:

וַיֹּאמֶר אֵל הָאִשָּׁה וְגו'. פְּרוּשׁ בְּצַפְצוֹף אֲשֶׁר
יְדַבְּרוּ בּו הַבְּעֵלִי חַיִּים בְּלִתֵּי מַדְבָּרִים
וְאֵז הָיוּ מְכִירִים כָּל צַפְצוֹפֵי וְכו' וְאַפְלוּ
שִׁיחַת הַדּוּמָם כִּי כָל מַה שֶׁבָּרָא ה' יֵשׁ לוֹ כְּפִי
בְּחִינַתוֹ דְּבוֹר לְטַעַם אֲשֶׁר יִשְׁבַּח אֶת קוֹנוֹ
כְּאוֹמְרוֹ (מְשָׁלִי טו) כָּל פֶּעַל ה' לְמַעֲנֵהוּ וְצֹא
וְלִמַּד מִפְּרָקֵי שִׁירָה, וּמְצָאנוּ לְגִדּוּלֵי יִשְׂרָאֵל
שֶׁהָיוּ מְכִירִים בְּכָל צַפְצוֹף וְשִׁיחָה כְּאוֹמְרָם
ז"ל (סְפָרָה כח.) אָמְרוּ עָלָיו עַל רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי
עָלָיו הַשְּׁלוֹם וְכו' וּמְכַל שְׁכֵן אָדָם הָרֵאשׁוֹן
יְצִיר כְּפִיו יִתְבַּרֵךְ:

השמים. הוא לשון גובה ומעלה, וכן "שמי שמים" לשון גבוה על כל גבוהים. וכן בלשון רבותינו (פסחים ח, ב) "שמי קורה", וכן הוא בלשון ערבי כמו שכתב הראב"ע. ול"נ שהוא לשון **השתוממות**, מן "פנו אלי והשמו" (איוב כא, ה), "על יומו נשמו אחרונים" (שם יח, כ), "אשר שם שמות בארץ" (תהלים מו, ט), כי הרואה גדול גופים השמימיים גבהן חוקותיהן מסלותיהן ומרצותיהן, פעולות שני המאורות הגדולים שישימו משטרים מרום מעמדם עד עומק הארץ מתחת, המדה והמספר שהטבעו ביצורים הנפלאים האלה הלא ישתומם על זה ויתפלא עליהם (ערשטיינען ערעגענד). וכן איתא בבראשית רבה סוף פ"ד, "שמים, שהבריות משתוממות עליהן". עיין מה שכתבתי בדברים (א, כח) "ערים גדולות ובצורות בשמים".

בצלמנו. שם "צלם" הוא לדעת גדולי המפרשים תואר לאותן כחות רוחניות אשר בהם יתעצם דבר מן הדברים הנקראים צורות נפשיות [שבהם כל אחד יש בו יחודיות שונה מחברת, מלשון "וצורם לבלות שאול" (תהלים מט, טו). ונ"ל טעם קריאת הצורה הנפשית בשם "צלם", כי כמו שצורת שטח גשם החיצוני עגולו ורבוועו נקרא בשם "תואר" מלשון הארה (אנשיין, אנשויליך) מפני שנראה לעין הגשמית (כמו שכתב רש"י, יריעות שלמה, ח"ב דף נא, ב, אוצר החכמה עמ' 107), ככה הצורה הפנימית הנעלמת מעין הגשמי ואינו מושגת כי אם בחוש השקלי נקראת בשם "צלם", ענין חשך. כי שם זה נרדף תמיד עם שם "חשך" כמו "יגאלהו חשך וצלמות" (איוב ג, ה), "אין חשך ואין צלמות" (שם לד, כב), "תשלג בצלמון" (תהלים סח, טו), וכן בלשון ערבי נקרא החשך "צלם". וכן פירש רש"י (תהלים לט, ז) "אך בצלם יתהלך איש". וכן הצל (שאטטען) נראה חשך ושחור, וכמו שתמונת הצל תראה לעין הרואה ע"י הגשם שאין נצוצי האור יכולים לעבור תוך עצם המקשה; ככה כחות הנפשיות לא תראינה כי אם באמצעות כלי-הגוף הפועלות בהן. ופירוש "בצלמנו" בצורתנו הנעלמת (אונזערעם אונזיכטבארען וועזען). וכן איתא בתיקון ס"ט (דף קטו, ב) בצלמו "רוצה לומר כגוונא דאיהו רואה ואינו נראה, דיהא איהו הכי". ואין טענה ממה שנאמר "צלמי מסכותם" (במדבר לג, נב), "וצלמי עכבריכם" (שמו"א ו, ה) המורים על הגופיים, כי כמה דברים רוחניים מצאנו היותם ג"כ תוארים לגופיים, כמו "רוח" שהוא על הרוחני ו[גם] על האויר הנושב; ושם "אלהים" עצמו לעד [שהוא גם שם לאלוה בורא כל, וגם משתמשים בשם זה לדיינים]. ובזה סרה תלונת הרנ"ו בספרו "רוח חן" [חכמת שלמה, פרשה ב, פסקא כג; בנדפס עמ' 54-55] מכל דעת המפרשים. ומה שפירש הוא שם "צלם" על בנין גוף האדם ואבריו, לא יתכן, כי לזה יותר היה ראוי לתאר בשם "תבנית" (שהוא שם נגזר מן "בנה") אשר תורה על איכות בנין עצם הדבר, כמו "תבנית המשכן" (שמות כה, ט) על איכות בנינו במצב הקרשים הבריחים והאדנים, וכמו "תבנית כל צפור" (דברים ד, יז) כי המה משונים באבריהם.

הקב"ה חנן האדם דעת כדי שיכין לעצמו כלים להקל עליו להשיג צרכיו ו**בבשורה**. נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר, ולבנות ולעקור נטוע ומהררים לחצוב נחושת וכיוצא בזה (הרמב"ן). אמנם לשון "מלאו" על הפרוד דחוק מאוד, וכן לשון "כבישה" על הבנין ועקירת הנטיעות וחציבת הנחושת אינו מיושב, כי הם דוממים, והממשלה בבעלי-חיים, זה מבואר במה שאמר אחר זה "ורדו בדגת הים" וגו'. לכן נ"ל כי לשון "מלאו" הוא על הַשְׁלֵמָה חסרון בדבר, אם חסרון הזמן "את מספר ימיך אמלא" (שמות כג, כו), אם חסרון הדבור "ומלאתי את דבריך" (מלא א, יד), אם חסרון המבוקש "ימלא ה' כל משאלותיך" (תהלים כ, ה). במכילתא דרשב"י (תוריע מב, א) "וגם הנפש לא תמלא", לא תשתלים לסלקא לאתרהא". והנה האדם שהיה האחרון בבריאה, אף שהיה מוצא הכל מוכן לפניו כל מיני דשאים תבואות ופירות אילן, מכל מקום היה קשה עליו ליהנות מהם כי היה חסר מכל מיני כלים; לא היה בידו לא חרמש לקצירת תבואה, לא מזרה לנקותה, לא ריחים לטחון חיטים לקמח, לא תנור לאפות בו, ולא בית לדור בו ולמצוא בו מחסה מזרם וממטר. לכן היתה הברכה ממנו ית' לתת לו דעת ותבונה להמציא לעצמו תחבולות אשר באמצעותם יוכל להשלים כל חסרונותיו אלה, עד שיוכל ליהנות מכל מה שהוכן לפניו בארץ למאכל להחיות את נפשו. לכן אחר שברכו "פרו ורבו" שהוא קיום המין לדורות, ברכו גם בדברים שהם צריכים לקיום המין לשעתו כל ימי חייו, שיהיה בכח דעתו להשלים אמצעים וכלים שהיו אז חסרים בעולם, שמבלעדם אי אפשר לו לחיות חיי זמנו. הנה על השלמת חסרונותיו אלה אמר "ומלאו את הארץ" [כדלהלן]:

האדם צריך לכבוש את יצרו, כי כאשר הכין כלים רבים להקל עליו מלאכתו ויהיו לו הרבה שעות פנאי, עלול הוא ליפול בעבירות

"ומלאו את הארץ". הַשְׁלִימוּ לעצמיכם דברים החסרים לכם בעולם (פערפאלל-שטאנדיגעט דאס לאנד). העולם התחתון נקרא "ארץ", כמו "והארץ היתה תהו". ברכה זו היא גדולה מאד שיוכל להמציא לו כלים מכלים שונים להקל באמצעותם עבודתו, כי מבלעדיהם כמה היו קשים עליו מזונותיו, והיה צריך להתפעל רק בפועל כפיו לתלוש התבואה בידיים מעט מעט, לבור כל גרעין וגרעין משבולת, לרכך אותם ע"י אבנים ולכתשם לקמח. ואחר היגיעה הגדולה הזאת מבוקר עד ערב, יהיו מזונותיו מצומצמים מאד ולא לְשִׁבְעָה. אמנם טובה זו היא גדולה מצד גופו, אמנם מצד נפשו יש בזה צד רע. כי לסיבת רבוי מלאכה יקל מעליו הטורח הרב, וגם במעט זמן יוכל לעשות הרבה, וישארו לו כמה שעות ביום להיות בו פנוי ובטל מכל מלאכה. וכבר נודע הרעות הרבות הנצמחות מן הבטלה שמביאה לידי שעמום ולידי זמה (כתובות נט, ב). גם מסיבת רבוי כלי מלאכה יוכל להרבות מאד בקנינים הארציים, לצבור תבואות רבות באוצרות לעשות מקנה וקנין לאסוף הון ולהרבות עושר. וזהו גרמא גדולה בנזקי הנפש,

כמאמר החכם "ראש ועושר אל תתן לי פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה' " (משלי ל, ה-ט). כי ברבות ההון והעושר ימצאו תאוות הגופניות מקום להתעורר באדם ולהתחזק עליו, יום יום יתחדשו בו ומעט מעט יתגברו בו כלל התאוות והחמדות למאכל, למשתה, לחמדת נשים וליתר תענוגי הגוף שדרכן להזיק ולהריע את הנפש הַמְשַׁקֶּלֶת; ותגדל ממשלת התאוה על האדם, עד שהנפש הַמְשַׁקֶּלֶת תהיה נכנעה ומשועבדת תחת עול התאוות המגונות. הנפש הַמְשַׁקֶּלֶת תהיה שפחה לשמוע עצת גברתה שהיא הנפש המתאוה, כמאמרם (סוכה נב, ב) בתחלה דומה לַהֵלֶךְ ואח"כ נעשה אורח ולבסוף הוא איש בעל הבית ורודה במי שהיה ראוי להיות אדון עליו. וכמאמר החכם מכל אדם "מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון" (משלי כט, כא). רוצה לומר אחר שברכו "ומלאו את הארץ" שישלימו דברים החסרים להם בעולם הארצי, להקל מעליהם טורח הגוף, דאית ביה מצד אחר חששא גדולה, שמרבו הקנינים הארציים יהפך העבד לאדון, והאדון לעבד, והאדם הראוי להיות כובש ומכניע תחתיו את תאוות גופו, יתהפך להיות כבוש תחתיהם, לכן חתם הברכה "וכבשוה", השתדלו שתהיו אתם הכובשים בחזקה על העולם הארצי, ואתם תהיו המכניעים תחתיהם את התבל הלזו להשתמש בהם רק לתועלתכם. * והשמרו מאד שלא יהפך עליכם הסדר, ויהיה העולם הארצי מושל עליכם ואתם כבושים תחתיו, ללכת אחרי תענוגות הארציים וזהו "וכבשוה" (מאכט זיא אונטערווירפיג) [תחת שלטון] הארצי יהיה כבוש תחתיהם ולא הפכו, ובדרך זה אין האמירה הראשונה ממנו יתברך אל האדם בדברים הנוגעים אל הגופני לבד, שאינו תכלית האמיתי המכוון בבריאת האדם.